

prof. dr hab. Mirosław J. Leszka

Katedra Historii Bizancjum, Wydział Filozoficzno-Historyczny, Uniwersytet Łódzki; ORCID: 0000-0003-2643-4520

dr hab. Zofia A. Brzozowska, prof. UŁ

Katedra Filologii Słowiańskiej, Wydział Filologiczny, Uniwersytet Łódzki; ORCID: 0000-0001-5951-3781

Próbný fragment porównania dwóch cerkiewnosłowiańskich wersji kroniki Jerzego Mnicha zw. Hamartolosem

A sample fragment of a comparison of two Church Slavic versions of the chronicle of George the Monk (Hamartolus)

Dane badawcze do projektu Narodowego Centrum Nauki OPUS 24, *Hamartolos odnaleziony. Bizantyńska kronika Jerzego Mnicha z IX w. w świetle niepublikowanych dotąd rękopisów greckich i cerkiewnosłowiańskich* (2022/47/B/HS3/00389)

Research data for the National Science Centre project OPUS 24, *Hamartolus Re-discovered. The Byzantine Chronicle of George the Monk from the 9th Century in the Light of Previously Unpublished Greek and Church Slavic Manuscripts* (2022/47/B/HS3/00389)

Abstrakt. Dataset zawiera porównanie, na wyselekcjonowanym materiale próbnym, dwóch cerkiewnosłowiańskich wersji kroniki Jerzego Mnicha zw. Hamartolosem:

- niepublikowanego dotąd tłumaczenia cerkiewnosłowiańskiego proveniencji bałkańskiej z XIV w., poświadczanego w kilkunastu rękopisach, m.in. ГИМ, Син. 148 – odpowiadającego najprawdopodobniej pierwotnej wersji bizantyńskiej, zachowanej w formie całościowej w rękopisie greckim w Bibliotece Narodowej Francji w Paryżu (Codex Coislinianus 305);
- najstarszego przekładu staro-cerkiewno-słowiańskiego (starobułgarskiego), niezwykle popularnego w historiografii średniowiecznej Rusi i zachowanego w kilkudziesięciu kopiach i subwariantach z XIV–XVII w., ПГБ, 173.I.100 – odpowiadającego późniejszej wersji bizantyńskiej, tzw. *vulgata*, znanej z szeregu odpisów greckich.

Abstract. The dataset contains a comparison, based on selected sample material, of two Church Slavic versions of the chronicle of George the Monk, known as Hamartolus:

- a hitherto unpublished Church Slavic translation of Balkan provenance from the 14th century, found in more than a dozen manuscripts, i.a. ГИМ, Син. 148 – probably corresponding to the original Byzantine version, preserved in its complete form in a Greek manuscript in the National Library of France in Paris (Coislinianus 305);
- the oldest Old Church Slavic (Old Bulgarian) translation, extremely popular in the historiography of medieval Rus' and preserved in dozens of copies and subvariants from the 14th–17th centuries, i.a. ПГБ, 173.I.100 – corresponding to a later Byzantine version, the so-called *vulgata*, known from a number of Greek copies.

Słowa kluczowe: historiografia bizantyńska, literatura cerkiewnosłowiańska, Jerzy Mnich zw. Hamartolosem, Bułgaria, Serbia, Ruś

Keywords: Byzantine historiography, Church Slavic literature, George the Monk, Hamartolus, Bulgaria, Serbia, Rus'

[fol. 275'] О женѣ же Феодосіевѣ Евдокии, сице прилоучи се философъ нѣкыи въ Емладѣ имѣю сѣны .ѿ. и дѣщерь єди|ноу. на кончинѣ оубо, сѣномъ своимъ остави наслѣдїе своею все. дѣщери же .ѿ. златиць. рекъ въ завѣщани. Яѳѣидѣ възлюбленѣи моеи| дѣщери хоцѣу да дасте златиць .ѿ. тѣкмо до|вѣнѣтъ во єи, своя чѣсть. яже по вѣвѣ скончании ничтоже възвѣнѣи ѿ братїи. прїи|де къ Поуѣхїї сестрѣ Феодосіевѣ вклеветѣюще. она же зрѣши бл҃гоуспїе же и кни|жны разоумѣ юе. и оубѣдѣвши ѿ сѣродниць юе. | яко дѣвица єсть, крѣти сїю вѣ вѣ елинка. | и Евдокию прѣтворише єи име, присвѣвѣпи ю братѣу своему на бракъ съ хотѣнїемъ| того и любымымъ и питателемъ юго Павли|номъ. иже и бывъ магистръ, почтенъ бысть| болше яко сѣспѣшникъ и оубе вѣстникъ. | и оубе и братїю свою прѣсѣлши, сановники| сѣтвори, по сїхже, прилоучи се изыти црѣу| на днѣ Б҃гоуспїя и Павлиноу вѣв разболѣвшѣу сѣ прѣбывати несподѣноу, подасть нѣкыи| ниць члѣвкъ црѣу явлько фригиско велие| зѣлѣ. юмоу же црѣ почюдив се и вси властеле. | и нищѣмоу члѣкоу давъ златиць .ѿн. посла юѣ[fol. 276] къ авѣгустѣ Евдокии. она же сїе пославши| Павлиноу яко дроуѣу црѣвоу. посла ю и тѣ| црѣу въ полѣтоу вѣходѣщѣу. невѣдѣи яко црѣ| посла ю црѣи. и сїе приємъ и оубѣвѣ искрѣ|въ, възвѣнѣи ѿ црѣе. она же рекши яко снѣ|дохъ ю. и заклетъ ю въ свое спсѣнїе. и ѿвѣрши| се, показа єи явлько. и негодовавъ на ню за нїе| яко вѣсхотѣвши Павлиноу явлько посла юмоу| и сего ради ѿвѣрже се, разгнѣвав се авїе Павли|на оубитъ. в них же Евдокия вскрѣвѣвши. | и црѣ оумолюши къ Юрѣмоу юе послати мѣтѣвѣ дѣля, втиде. и многа исправлѣнїя тамо| сѣтвориши. и стѣны юрѣмьскыє вѣловы|завши, гл҃ааше. яко в мнѣ Дѣдъ рѣ, оублажи Гї| бл҃гоуспїенїемъ твоимъ Сїѣна. и тогдѣ сѣзи|жѣоут се стѣны юрѣмьскыє. и югда хотѣаше| она тамо скончати се, исповѣда сѣ клетѣвою| великою. неспѣвѣти что на сѣвѣ в Павлиновѣ| вклеветани.

По Феодосїи же, црѣтѣова Маркианъ, лѣт .ѿ. Феодосїю во скончавшѣу сѣ. и не оу комоу сѣ оубѣдѣно бы, призвавши сего Поуѣхїїа црѣва| сестра, воина соуца и старца. и въ цѣломоу|дри и чистѣ жити сїяюща, рѣ к нїемоу. понїе|же црѣ сконча сѣ. аз же те избрахъ ѿ всѣхъ вла|стель якѣ добродѣтелна, даждь ми слово яко| да сѣхраниши дѣвство мое юже Б҃и възложихъ| и нарекоу те црѣ. сѣмоу же вѣвѣщавшѣу сѣ сїе| сѣ клетѣвою. призва патрїарха и велмоу|же, и нареѣ юго црѣ. многа оубе стѣвориши исправлѣнїя[fol. 276'] и многы мѣтѣвѣны храмы и нищепитѣнїа| и страннымъ приємалища. и грѣбнице въ погребаниѣ страннымъ. и монастыре. въ нїхже и сѣтѣлго Лаврентїа храмъ сѣзавши, сконча сѣ дѣца. вѣставльши Маркиана црѣтѣовати. неѣ вѣ понїстинѣ всакою добродѣтелию оукрашена. яко| и врата своего Феодосїя въ всемоу вѣ наказа. | сирѣчь. вѣвѣчаю и словоу и стоупанїю, и смѣхѣу. | и вѣдѣнїемъ ризь. и вѣразѣу сѣданиа и стоянїя. надъ всѣми же иже в Б҃ѣ бл҃гоуспїе при|лежно наоучи. онже юѣствомъ лѣнїи же и нера|дивъ въ всемъ оубе вѣше. паче же вѣпрїнашаємы|ю томоу книги нїхже безъ прочитаниа подѣпи|сааше. юже прѣмоу|драя оубѣдѣвши нѣкогда| Поуѣхїїа, моу|дрѣ подѣ иде и васнѣ прошенїе прѣ|ложши якоже на рабѣтоу ѿлоу|чаючи, тоговоу| женоу Евдокию. в нїи же подѣписа не прѣжѣ про|чыть. послѣжде люто оукаряємъ вѣше ѿ Поуѣхїїи.

[fol. 257c] О женѣ Юдокии Фѣдосья црѣа тако бы. Философъ| ютеръ, сѣи въ Юладѣ, има|ше три сѣи и дѣщерь юди|ноу. оумирающю же юмѣ,| остави сѣи своимъ| бѣтство свою все, дѣщерь| же встави златиць ·р·, тако написавъ ѿвѣты своѣя Яфинандѣ, възлюблѣ|ни мои дѣщерь, велю да|ти ѣи златиць ·р· точью.| довлѣѣтъ во ѣи часть еѣ.| си же, по оумертви оѣи ничтоже приѣмъши ѿ|[fol. 257d] враѣ, приде Польшеръ, сѣ|стрѣ соуши Фѣдосья црѣа,| глѣи на братью свою. она| же, оувидѣвши красотоу| и оумноую ѣи рѣчь и оу|вѣдѣвши ѿ теткы ѣя| яко дѣою юсть, крѣтитъ ю.| вѣ во Юлиныи и наре^е и|ма ѣи Юдокии, причта| же ю своѣмоу братоу на| бракъ, помогъшю ѣи| другоу и въспитаноу съ| црѣмъ Павлиноу. тѣ Павл|инъ бы каномъ маги|стръ, вѣи почтена я|ко сдѣтель бракоу томоу| и друживъ црѣю. юще же| и призвавшю братью свою сановники створи.| по сихъ же бы прити црѣ|ви къ цркви въ дѣнь Бѣ|вления, и Павлиноу ра|зболѣвшюся не вѣрѣ|стисѣ юмоу съ црѣмъ. да|сть оубо ютеръ оубоги| члѣкъ црѣи яблокъ юди|но фрятское велико| зѣло югоже приѣмъ црѣ|[fol. 258a] и чюдивъсѣ самъ и вси бо|яре юго, дасть оубогомоу| .р. и .н. златникъ, яблоко| же посла къ црѣи, она же посла Павлиноу, Павлиноу| же вшѣдъшю в полатоу црѣ|воу, дасть црѣи. онъ же, пр|имъ яблоко и познавъ,| призвавъ црѣцю, проси я|блъка. она же рѣ. съ|грызѣла юсмъ. црѣ же клатъ ю| своимъ сѣснимъ, она же пр|а|шесѣ съ клатвою. тогда пол|каза ѣи яблъко, она же| видѣвши посрамисѣ и прѣ|вѣ безъ глаѣ. црѣ же, разгнѣ|вавъсѣ на ню, яко Павл|иноу рачествоующю яблоко юмоу посла, она же ѿмѣ|ташесѣ юго, тогда въ|боръзѣ Павлина погоуби. црѣ| же Юдокия, о сѣмъ печална бывши, помолисѣ| црѣю, да послѣтъ ю въ Иѣ|рлмъ млѣвы ради. онъ| же оуслышавъ прошение| ѣя желанье ѣи сверши. Ю|докии же црѣи прише|дъ|[fol. 258b]ши въ Иѣрлмъ, много и вели|е исправление створи, обн|вивши стѣны Иѣрлмьскы|я. словеси же внемъшисѣ| вѣсѣдоущи къ нѣкымъ| и сѣ глѣше, яко ѿ мнѣ Дѣ|тъ рѣ, оубѣжи, Гѣ, Юдокию| своєю Сиона, рекше блѣ|воленъемъ своимъ, юда съ|звѣжуютъсѣ стѣны Иѣрлмь|скыя. Оумирающи же и|сповѣдшесѣ яко нѣ свѣ|даше о Павлинѣ злоблания.

.нѣ. По Фѣдосьи же црѣвоа Маркианъ лѣ^е .ѣ. Фѣдосью во| оумершю, никдеже нико|моу же оувѣдѣвшю, при|звавши сѣго Польшеръ Гиле|вестра, воинкоу юмоу соу|щю и староу и чѣтнымъ житъ|емъ лѣпствоующю гла| к нему, зане оубо црѣ оум|ре, азъ тѣ избрахъ въ всѣхъ| болахъ яко и добродѣ|тельна, дажь ми слово прѣ^а Бѣмъ,| яко схраниши дѣ|ство мое| неизноуримоѣ, юже къ Бѣ| въздахъ, и нарекоу тѣ црѣ|[fol. 258c] мои. сѣмоу же главшю къ| ѣи съ клатвою, авѣю при|звавши патриарха и бола|ры, и наре^е юго црѣмъ. Полхи|рѣя оубо исправленъю ств|ори и много молебныя| цркви и нишимъ питатѣ|лница и страннымъ по|гребатѣлница и мнишн|ца рекше манастирь, в ни|хъже и сѣго Лаврентия| цркви създавши оумре| дѣою, вставивши Марк|ана црѣмъ. иво бы поистинѣ| всею добродѣтелью оу|крашена, яко и брата Фѣ|досья наказати на все до|брое, якоже бы вѣычаи| и слово, и шествование и| спѣха добра, и одежами| облечениемъ и вѣразъ| сѣданью и стоянью, и про|повѣдания на Бжѣ|твное| Бѣчѣя приложено тако е|го оучаше. онъ же родомъ| лѣнивъ и бес печали баше| на все, паче же на вклѣ|ветающая к нему харотьям|[fol. 258d] безъ разоума приписываше юго же премоудра| оувѣдѣвши Польшеръ| нѣкогда оумно оулови ю|го без вины, рекъ на|главъ|ши на вродѣю ѿше|дъши| женѣ юго Юдокии. онъ же| на ню исписавъ, не дре|вѣ прочетъ послѣ|ди же злѣ по|носимъ баше Пѣлхерью.

Test główny wg pierwszego przekładu cerkiewnosłowiańskiego (*vulgata*)

Kursywa – fragmenty, których brak w drugim przekładzie cerkiewnosłowiańskim

Pogrubienie – fragmenty, których brak w pierwszym przekładzie cerkiewnosłowiańskim

Podkreślenie – fragmenty z różnicami treściowymi w obu przekładach

Z Eudokią, żoną cesarza Teodozjusza było tak. Pewien filozof, będący w Helladzie, miał trzech synów i jedną córkę. Kiedy umierał, pozostawił swoim synom cały swój majątek, córce zaś zostawił 100 złotych monet, tak napisawszy w swym testamencie: „Athenais, ukochanej mojej córce, nakazuję dać jej dokładnie 100 złotych monet, wystarczy jej bowiem jej część [spadku]”. Ona zaś, po śmierci ojca nie otrzymawszy nic od braci, przyszła do Pulcherii, będącej siostrą cesarza Teodozjusza, skarżąc się *na swoich braci*. Ta zaś, ujrawszy jej piękność i roztropność jej wypowiedzi, i dowiedziawszy się od jej ciotki¹, że jest dziewczicą, ochrzciła ją – była ona bowiem poganką – i nadawszy jej imię Eudokia, złączyła ją węzłem małżeństwa ze swoim bratem, **zgodnie z jego pragnieniem**. Pomógł jej [w tym] Paulin, przyjaciel, wychowany razem z cesarzem. Paulin ten posiadał godność magistra, i większej jeszcze czci dostąpił jako sprawca tegoż małżeństwa i przyjaciel cesarza². A [Athenais-Eudokia] jeszcze, przywoławszy swoich braci, uczyniła ich dostojnikami. Później wypadło cesarzowi przyjść *do cerkwi* w dzień Objawienia Pańskiego, a ponieważ Paulin rozchorował się, nie mógł on zjawić się *z cesarzem*. Pewien ubogi człowiek dał natomiast cesarzowi *jedno* jabłko frygijskie, nadzwyczaj wielkie, którym – *przyjawszy je* – zadziwił się sam cesarz i wszyscy jego bojarzy [wł. dostojnicy, możni]. Dał ubogiemu 150 złotych monet, jabłko zaś posłał cesarzowej³. Ona natomiast posłała je Paulinowi, **jako przyjacielowi cesarza**. Kiedy Paulin wszedł do cesarskiej komnaty, dał [je] cesarzowi, **nie wiedząc, że cesarz posłał je cesarzowej**. On zaś, przyjmawszy jabłko i rozpoznawszy [je], przywołał cesarzową i poprosił o jabłko. Ona natomiast rzekła: „Zjadłam je”. Cesarz zaklinał ją na własne zbawienie, ona zaś zaprzeczała *pod przysięgą*. Wówczas pokazał jej jabłko. *Ona, ujrawszy je, zawstydzila się i odebrało jej głos*. Cesarz rozgniewał się na nią, iż jakoby rozkochana w Paulinie, posłała mu jabłko. Ona wyparła się tego, wówczas, **rozgniewawszy się**, pośpiesznie stracił Paulina. Cesarzowa Eudokia, będąc rozżaloną z tego powodu, poprosiła cesarza, aby wysłał ją do Jerozolimy, dla modlitwy. *On zaś, usłyszawszy jej prośbę, spełnił jej życzenie*. Kiedy cesarzowa Eudokia przybyła do Jerozolimy⁴, uczyniła [w niej] wiele *znaczących* ulepszeń, odnowiwszy mury jerozolimskie. *Rozmawiając z kimś, słuchając [jego] słów*, rzekła tak: „To o mnie powiedział Dawid: «pobłogosław, Panie, swoją Eudokię, tj. Syjon w swej dobroci, niech odbudowane zostaną mury

¹ W drugim przekładzie cs: krewnych.

² W drugim przekładzie cs: jako pomocnik i najlepszy posłaniec.

³ W drugim przekładzie cs: auguście.

⁴ W drugim przekładzie cs: odeszła.

jerozolimskie» (Ps 51, 20)”. Umierając zaś⁵ wyznała na spowiedzi, **pod wielką przysięgą**, że nie wiedziała o obmowach **siebie i** Paulina.

52. Po Teodozjuszu panował Marcjan, lat 6. Kiedy umarł Teodozjusz i nikt o tym *nigdzie* się [jeszcze] nie dowiedział, Pulcheria, cesarska siostra, przywoławszy tego oto [człowieka]⁶, będącego żołnierzem i starcem, jaśniejącym **czystością i** czcigodnym życiem, rzekła mu: „Ponieważ cesarz umarł, ja wybrałam cię spośród wszystkich bojarów, jako pełnego cnót. Daj mi słowo *przed Bogiem*, że zachowasz moje dziewictwo, które ofiarowałam Bogu, *nienaruszonym*, a nazwę cię *moim* cesarzem”. Kiedy on zapowiedział jej to pod przysięgą, *niezwłocznie* przywołała patriarchę i bojarów, i nazwała go cesarzem. *Pulcheria*, dokonawszy **wielu** ulepszeń i wybudowawszy wiele cerkwi wotywnych, i przytułków dla ubogich, **i schronień dla przybyszy**, i cmentarzy dla cudzoziemców, i *domów mniszych*, tj. monasterów, wśród nich i cerkiew św. Laurencjusza, umarła jako dziewica, pozostawiwszy cesarzem Marcjana. Była ona zaiste ozdobiona wszelkimi cnotami, jak też i brata Teodozjusza uczyła wszystkich *dobrych* rzeczy, które były w obyczaju, i w słowie, i w sposobie chodzenia, i w *dobrym* śmiechu, i w przywdziewaniu szat, i [była mu] przykładem siedzenia i stania, i **nade wszystko**, głoszenia Bożej Bogobojności – tak go starannie nauczała. On zaś był od urodzenia leniwy i beztroski we wszystkim, nawet z dokumentami oczerniającymi przed nim [ludzi]⁷, które podpisywał bezmyślnie⁸. Mądra Pulcheria, dowiedziawszy się o tym, niegdyś przyłapała go zmyślnie na tym, że bez winy nakazał swym słowem, aby jego żona Eudokia poszła w niewolę⁹. Podpisał on [dokument] przeciwko niej, nie przeczytawszy go wpierw, później został [za to] srogo złajany przez Pulcherię.

⁵ W drugim przekładzie cs: I kiedy miała ona tam umrzeć.

⁶ W pierwszym przekładzie cs pojawia się tu imię Sylwester, zamiast frazy „cesarska siostra”. Ewidentny błąd tłumacza słowiańskiego. W greckim tekście *vulgaty* jest „cesarska siostra”.

⁷ W drugim przekładzie cs: z przynoszonymi mu księgami.

⁸ W drugim przekładzie cs: nie czytając.

⁹ W drugim przekładzie cs: zmyślnie podeszła [go] i podłożyła nakaz, w którym oddawano w niewolę jego żonę Eudokię.